

Κόμικς και Ιστορία: εκδοχές κατασκευής και αποδόμησης του στερεότυπου της προαιώνιας έχθρας Ελλήνων και Τούρκων.

Δρ. Μουλά Ευαγγελία
Φιλολόγος
Υπεύθυνη Σχολικών Δραστηριοτήτων Β/θμιας Δωδεκανήσου

Περίληψη

Κάθε προσπάθεια επαναφήγησης ενός ιστορικού γεγονότος είναι τρόπον τινά μια απόπειρα διαπραγμάτευσης μεταξύ ανταγωνιστικών εκδοχών, που αποσκοπεί μέσα από την νοηματοδότηση του παρελθόντος να καθορίσει τις προσδοκίες για το μέλλον. Οι ιστορικές αφηγήσεις κατασκευάζονται εξίσου, τόσο από ελίτ και ισχυρούς παράγοντες, όπως τα έθνη- κράτη, σε μια top-down διαδικασία, όσο και από κοινωνικές ομάδες και άτομα, σε μια bottom-up, αντίθετης φοράς τροχιά, που αμφισβητεί ή ακόμα και απορρίπτει τις κυρίαρχες διατυπώσεις. Ανάμεσα στα πολιτιστικά προϊόντα και τις πρακτικές που συμμετέχουν στην κατασκευή της ιστορικής αφήγησης είναι και τα κόμικς. Πολύ συχνά τα κόμικς αξιοποιήθηκαν ως μέσο συστηματικής και κατευθυνόμενης προπαγάνδας, ενώ ο διηγητικός ορίζοντας της σελίδας, που αναλύεται σε πάνελς χρόνου, αποδίδει στην αφήγηση έναν αναπαραστατικό τρόπο ικανό να πραγματοποιηθεί σύνθετα πολιτικά και ιστορικά γεγονότα. Εν προκειμένω, θα εξετασθούν κόμικς που πραγματεύονται το στερεότυπο της προαιώνιας έχθρας Ελλήνων-Τούρκων, άλλοτε ενισχύοντας και άλλοτε αποδομώντας το. Στα υπό εξέταση κόμικς (Λοχαγός Τζεμήλ, Κλασσικά Εικονογραφημένα, Αϊβαλί, Μικρές ζωές) θα επιχειρήσουμε μια συνδυαστική προσέγγιση με μεθοδολογικά εργαλεία, τη γραμματική της εικόνας, τις συμβάσεις των κόμικς αλλά και τις τεχνικές ανάλυσης λόγου. Το συμπρακτικό πλαίσιο δημιουργίας τους αποτελεί καταλυτικό παράγοντα του λανθάνοντα λόγου που τα διατρέχει και του ιδεολογικού προσδιορισμού τους.

Ιστορία: μεταξύ πραγματικότητας, ερμηνείας και κατασκευής

Η Ιστορία επιχειρεί να μεταγγίσει μια συνεκτική αφήγηση της ταυτότητας, να προσδώσει νόημα στο παρελθόν και να καθορίσει προσδοκίες για το μέλλον. Αυτό το επιδιώκει δημιουργώντας κοινά σύμβολα, παραστάσεις και μνήμες, που χρησιμοποιούνται ως μέσα προσανατολισμού στο χώρο και το χρόνο (Zeiler, 1995:228), ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι παρά ένα δίκτυο ευφάνταστων κατασκευών (Collingwood, 1946), ένα συνεχές διακύβευμα, ένα πεδίο προς διερεύνηση και επαναδιαπραγμάτευση. Ο Benjamin είχε υποστηρίξει ότι το παρελθόν αφήνει εικόνες συγκρίσιμες με αυτές που εγγράφονται από μια φωτοευαίσθητη πλάκα. Το μέλλον μόνο κατέχει τους κατάλληλα ισχυρούς επεξεργαστές, που θα αποκαλύψουν την εικόνα σε όλες της τις λεπτομέρειες (Benjamin, 2003: 405).

Η ανάκληση της ιστορικής πληροφορίας κάθε φορά υπόκειται στη δημιουργική παρέμβαση, στον εξωραϊσμό και την επιλεκτική της ανάπλαση από την ιστορούσα συνείδηση. Εξ ου και η συγγραφή της Ιστορίας αναγνωρίζεται ότι συγγενεύει με την λογοτεχνική αφήγηση, καθώς εμπεριέχει στοιχεία συγγραφικού

στυλ, οπτικής, αφηγηματικής φωνής (White, 1974) και προϋποθέτει κάποιον εννοούμενο αναγνώστη, στον οποίο τη διαλογική πρόσληψη απευθύνεται (Bakhtin, 1981). Όπως εύστοχα είχε υποστηρίξει και ο White (1978: 125).

«Η διαδικασία συγχώνευσης γεγονότων...σε ένα κατανοήσιμο όλο, ικανό να αποτελέσει αντικείμενο αναπαράστασης, είναι μια ποιητική διαδικασία».

Αυτό ακριβώς δικαιολογεί τη σύγχυση που προκαλεί η κατασκευή της αφαιρετικής έννοιας της Ιστορίας, η οποία επιμένει να διαιώνίζει το μύθο της ύπαρξης μιας αντικειμενικής πραγματικότητας, ανεξάρτητης από το ανθρώπινο υποκείμενο (Χαραλαμπίδου, 1995: 251).

Κάθε προσπάθεια επαναφήγησης ενός ιστορικού γεγονότος είναι τρόπον τινά μια μορφή «μνημόσυνου», μια απόπειρα διαπραγμάτευσης μεταξύ ανταγωνιστικών εκδοχών, μέρος μιας τελετουργίας, της οποίας η δυναμική χαρακτηρίζεται από μια εγγενή ένταση ανάμεσα στη δημιουργία, τη διατήρηση και την αποδόμηση των μνημών (Misztal, 2003:127). Οι επαναφηγήσεις πολεμικών γεγονότων δε, συνήθως δεν είναι παρά απόπειρες κατασκευής μιας ενιαίας και συνεκτικής εκδοχής του παρελθόντος, η οποία λειτουργεί παραμυθιακά και αποκαθιστά τη χαμένη αίσθηση της κοινότητας (Misztal, 2003b: 8).

Η δημόσια Ιστορία που κατά καιρούς επικρατεί, συνήθως υπηρετεί εθνικές σκοπιμότητες και λειτουργεί ως μηχανισμός ελέγχου της ιστορικής συνείδησης (Αθανασιάδης, 2015). Αναδιφώντας κανείς σε αιχμηρές στιγμές του εθνικού ιστορικού παρελθόντος, όπου ο ερμηνευτικός φακός έχει επισήμως καταχωρήσει ως εθνικές ήττες ή καταστροφές, απειλείται, υπό την επιρροή της επίσημης επικρατούσας άποψης, να αντιληφθεί τα γεγονότα μεροληπτικά και μονοδιάστατα. Να υιοθετήσει ασύνειδα ακραιφνείς θέσεις και να συνηγορήσει υπέρ απόψεων διχαστικών και κοινωνικά εμπρηστικών.

Οι ιστορικές αφηγήσεις όμως κατασκευάζονται εξίσου, τόσο από ελίτ και ισχυρούς παράγοντες, όπως τα έθνη- κράτη, σε μια top-down διαδικασία, όσο και από κοινωνικές ομάδες και άτομα, σε μια bottom-up, αντίθετης φοράς διαδικασία, που αμφισβητεί ή ακόμα απορρίπτει τις κυρίαρχες διατυπώσεις. Η νέα πολιτισμική Ιστορία προσεγγίζει τον ιστορικό χρόνο όπως οι ανθρωπολόγοι τις ξένες ή μακρινές κουλτούρες, λαμβάνοντας υπόψη το μη- χειροπιαστό, τις απόψεις, τις στάσεις, τους λόγους και τους τρόπους σκέψης, με σκοπό την ανασύσταση του πνεύματος της εποχής (*mentalité* or *zeitgeist*) (Chapman et al., 2015: 7). Εδώ βρίσκουν τη θέση τους οι μικρο- ιστορίες, ή «μικρολογίες» (Adorno, 1990) που αντιστέκονται στις ολιστικές ερμηνείες και στις άνωθεν επιβεβλημένες αφηγήσεις. Το στερεότυπο της προαιώνιας έχθρας Ελλάδας- Τουρκίας, που έλκει την καταγωγή του από την περίοδο της πτώσης της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και της Τουρκοκρατίας για την Ελλάδα και κορυφώνεται με τα γεγονότα που οδήγησαν στη Μικρασιατική καταστροφή, καταδυναστεύει την επικρατούσα ιστορική αφήγηση και στις δύο εμπλεκόμενες χώρες. Έτσι, κάποια κόμικς ευθυγραμμιζόμενα με την κυρίαρχη τάση, την υπηρέτησαν επί μακρόν.

Από την άλλη, καθώς το δόγμα της μοναδικής αλήθειας έχει καταρρεύσει προ πολλού και η ιδεολογική κατάχρηση του παρελθόντος αποτελεί κοινό τόπο, πληθαίνουν τα πολιτισμικά προϊόντα που επιχειρούν τη δική τους ανατρεπτική ανάγνωση της Ιστορίας, συχνά αναδεικνύοντας άδηλες πτυχές της, που συνθέτουν έναν άτυπο αντι-ηγεμονικό λόγο. Μεταξύ αυτών και κάποια κόμικς προκρίνουν τη δική τους bottom- up προσέγγιση, μια ανάγνωση της Ιστορίας, εναλλακτικής και ενσαρκωμένης, στον αντίποδα της επίσημης.

Η Ιστορία ως πρώτη ύλη στα κόμικς

Πέρα από την επίσημη, θεσμική αποτύπωσή της, η Ιστορία αρθρώνεται και το παρελθόν υποστασιοποιείται μέσα από ποικίλες μορφές πολιτισμικών αγαθών ή προϊόντων, που ακόμα και όταν παρουσιάζονται με το μανδύα της εύπεπτης και ανώδυνης ψυχαγωγίας, δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερα.

Όλα τα πολιτισμικά προϊόντα, συμμετέχουν σε μια σύνθετη επικοινωνιακή πράξη με τα ίδια στο ρόλο του πομπού, το κοινό στο οποίο απευθύνονται σε ρόλο αποδέκτη, και επιπροσθέτως, ένα μέσο μετάδοσής τους, που καθορίζει τις συνθήκες παραγωγής, διανομής και πρόσληψής τους, έναν ιδιαίτερο τρόπο κωδικοποίησής τους και ένα ιστορικό συγκείμενο πρόσληψης και αποδοχής τους (Jakobson, 1960). Αυτή η επικοινωνιακή πράξη δε, όταν πρόκειται για μαζικά ή δημοφιλή προϊόντα, όπως τα κόμικς, αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς, όπως έχει υποστηρίξει και ο Spreigelman αυτά πετώντας κάτω από την εμβέλεια των ραντάρ της κριτικής, μπορούν να εκφράζουν συγκαλυμμένα απόψεις που διαγωνίζοντας μυθεύματα και ιστορικές κατασκευές, επηρεάζουν συνειδήσεις.

Πολύ συχνά τα κόμικς αξιοποιήθηκαν ως μέσο συστηματικής και κατευθυνόμενης προπαγάνδας, όπως στην περίπτωση του Δεύτερου Παγκοσμίου πολέμου¹ στην Αμερική, που επιστρατεύθηκαν για να πεισθεί το κοινό για την ορθότητα των κυβερνητικών επιλογών, επηρεάζοντας ακόμα και το αναλφάβητο πλήθος (Charman et al., 2015: 10)..

«Περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη τέχνη, τα κόμικς καθρεφτίζουν την κοινωνία του 20^{ου} αιώνα, κάποτε ίσως και αλλοιωμένη, όπως εξάλλου συμβαίνει με τους καθρέφτες, αλλά περισσότερο συχνά, αιφνιδιαστικά και σοκαριστικά αληθινή» (Paymans: 1976, 219).

Επιπλέον, ένα από τα σημαντικότερα εφέ στα κόμικς που τα καθιστά ιδιαίτερος κατάλληλα για ιστορικές αφηγήσεις είναι η δυναμική επιβράδυνση της ανάγνωσης (Eisner, 1996: 5). Ο διηγητικός ορίζοντας της σελίδας που αναλύεται σε πάνελς χρόνου αποδίδει στην αφήγηση έναν αναπαραστατικό τρόπο ικανό να πραγματευθεί σύνθετα πολιτικά και ιστορικά γεγονότα με έναν ρητό, τυπικό βαθμό αυτεπίγνωσης, αναδεικνύοντας τις ιστορικές γραφιστικές αποτυπώσεις στο πιο δυνατό νέο-αναδυόμενο μέσο στο πεδίο. (Chute, 2010: 8).

Στα κόμικς που θα αναφερθούμε θα επιχειρήσουμε μια συνδυαστική προσέγγιση με μεθοδολογικά εργαλεία, τόσο τη γραμματική της εικόνας, τις συμβάσεις των κόμικς αλλά και τις τεχνικές ανάλυσης λόγου, καθώς οι αφηγηματικές τεχνικές «δεν είναι μόνο προϊόν μιας ιδεολογίας, αλλά και οι ίδιες ιδεολογία» (Lanser, 1992: 4-18).

Έτσι, σε μικρο-επίπεδο θα σταθούμε επιλεκτικά και ενδεικτικά σε ορισμένα πάνελς, με σκοπό το σχολιασμό τους, αλλά και σε μακρο-επίπεδο θα προβούμε στον έλεγχο του θεσμικού και πολιτισμικού πλαισίου εντός του οποίου τα κείμενα αναπτύσσονται και επικοινωνούνται, στη διερεύνηση του είδους των στάσεων- αξιών που τα κείμενα υποβάλλουν και επιδιώκουν εμμέσως να ενισχύσουν (McComiskey, 2000: 13-14). Θα ελέγξουμε το είδος των ταυτοτήτων που υποστηρίζουν τα κείμενα (εμείς - οι άλλοι), και τους λανθάνοντες πολιτισμικούς μύθους ή τα εξηγητικά μοντέλα - «μεγάλες» αφηγήσεις», που στηρίζουν το λόγο των κειμένων (ηρωισμός, αυτοθυσία για την πατρίδα, υπεράσπιση δικαίου, προστασία αδυνάτων, προάσπιση της δημοκρατίας, καταπολέμηση του «κακού», των σφετεριστών ή δυναστών,

εκπολιτισμός χωρών κ.ά. ή ισότητα δικαιωμάτων, συνεργασία, συμφιλίωση, κοινή ανθρώπινη μοίρα) που ενεργοποιούν για τη νομιμοποίησή τους.

Η διπολικότητα της ελληνικής εθνικής ταυτότητας

Η ιδεολογική ποιότητα της πολωτικής λογικής των Ελλήνων έλκει την καταγωγή της από την αρχαιότητα (Κάρτλετζ, 2002: 27-39), τόσο που μοιάζει να αποτελεί ενδημική συνθήκη της ελληνικής ταυτότητας, η οποία με τη σειρά της, εν μέρει αιτιολογεί και τη νεώτερη δισυγκρουστική σκέψη. Βέβαια ο εθνικισμός και η συνεπαγόμενη κατασκευή του Άλλου, είναι μια ύστερη, νεωτερική έννοια συνδεδεμένη με συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, κατά τις οποίες ένα έθνος διεκδικεί την ανεξαρτησία του ή την ενότητά του (Bozatzis, 1999: 20-23). Οι ποιότητες που ένα έθνος επιλέγει να προσκησιοποιήσει ως θεμελιώδεις, συστατικές και εγγενείς σχετίζονται με την πολιτική συγκυρία. Έτσι, τα προεπαναστατικά κείμενα των λογίων του ελληνικού διαφωτισμού διέπονται από πνεύμα κοινωνικής ελευθερίας, κοσμοπολιτισμού και δημοκρατίας, πράγμα που υποχωρεί σε μια πιο οργανική σύλληψη του έθνους μετεπαναστατικά, η οποία επιβλήθηκε από ενορχηστρωμένες θεσμικές διαδικασίες.

Αποδεικτικό των ιδεολογικών αγκυλώσεων στις Ελληνικές εθνικές σκέψεις είναι το γεγονός, ότι ενόσω ο Διαφωτισμός στην υπόλοιπη Ευρώπη υπήρξε ο καταλύτης που συνέβαλε στην οριστική λύση της διαμάχης Αρχαίων – Νέων (Bolgar, 1976: 67-80/ Highet, 1985: 261-288) , υπέρ των δεύτερων και της δημιουργικής αναπροσαρμογής των αξιών του παρελθόντος στις ανάγκες του παρόντος , στη νεοσύστατη Ελλάδα λειτούργησε αμυντικά και εξ ου αντίστροφα , καλλιεργώντας την Ιδέα της γραμμικής και αδιάσπαστης συνέχειας της σύγχρονης με το ιδανικό πρότυπό της , την αρχαία Ελλάδα, στοιχείο που λειτούργησε ως οργανική προϋπόθεση της Εθνικής Αναγέννησης (Kitromilides, 1985: 80-81).

Η επανεπικαιροποίηση των αρχαιοελληνικών ιδεωδών και η άνωθεν επιβεβλημένη επανασύνδεση με την εξιδανικευμένη αρχαιότητα, που επιχειρήθηκε συστηματικά μετά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, στην προσπάθεια συγκρότησης εθνικής ταυτότητας και σε απάντηση στην απαξιοτική στάση της Δύσης (Τσουκαλάς, 1983: 37-50/ Jusdanis, 1991:13-17), συνέτεινε στην ενίσχυση της προϋπάρχουσας πολωτικής λογικής, δημιουργώντας μια «φαντασιακή» ταυτότητα (Anderson, 1983). Έτσι η εθνική ταυτότητα αποσοβώντας τη χρονικότητά της, κατάργησε τον ιστορικό χρόνο και φυσικοποιήθηκε. Η έμφαση του αυτοπροσδιορισμού του Έλληνα στην αρχαιότητα δημιούργησε μια αξιολογική κλίμακα, στις οποίες τον ένα πόλο τοποθετείται ο ανώτερος ευρωπαϊκός πολιτισμός και στον άλλο ο κατώτερος τούρκικος (Φραγκουδάκη- Δραγώνα, 1997: 63-64), με τον εθνικό εαυτό να εντάσσεται στον πρώτο. Οι ιστορικές εξελίξεις βοήθησαν στην κραταίωση και εδραίωση της παραπάνω θέσης.

Σύντομη ιστορική ανασκόπηση της υπό εξέταση περιόδου

Το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου βρήκε την Ελλάδα στο πλευρό των νικητών, με σημαντικές ελπίδες και αξιώσεις να επεκταθεί σε σχέση με τη Βουλγαρία και την Τουρκία, που είχαν συνταχθεί με τους ηττημένους. Η συνθήκη των Σεβρών έδινε σημαντικά προνόμια στην Ελλάδα και δικαίωμα επιβίβασης ελληνικών δυνάμεων στη Σμύρνη για την επιστασία του νομού Αιδινίου για μία πενταετία, με προοπτική προσάρτησης. Σε ένα όμως παροξυσμικό ξέσπασμα της Μεγάλης Ιδέας η παρουσία της Ελλάδας στη Σμύρνη μετατράπηκε σε ιμπεριαλιστικό, ομορτοουνιστικό εγχείρημα, με τις ευλογίες της Βρετανίας. Τα συγκρουόμενα συμφέροντα Αγγλίας-

Γαλλίας και η καθεστωτική αλλαγή στην Ελλάδα, οδήγησαν στην οριστική κατάρρευση της μεγάλης ιδέας, με τα γνωστά τραγικά αποτελέσματα που χαρακτηρίζονται ως Μικρασιατική καταστροφή και τη διάχυση της αίσθησης ότι η Ελλάδα προδόθηκε από τους συμμάχους της για άλλη μια φορά και ηττήθηκε από τον τούρκικο εθνικιστικό στρατό. Η συνθήκη της Λωζάνης που σφράγισε το τέλος του πολέμου και των ελληνικών ονείρων, επέβαλε την αναγκαστική ανταλλαγή πληθυσμών. 400000 Μουσουλμάνοι από την Ελλάδα στην Ανατολία και 1500000 Έλληνες από τη Μικρά Ασία στην Ελλάδα, μεταφέρθηκαν από τα εδάφη που κατοικούσαν σε περιοχές ομόθρησκων (Hirschon, 2003: 3-12).

Η εθνική οδύνη, ο ευτελισμός, η οργή, οι αντικειμενικές δυσκολίες που ανέκυψαν από τα γεγονότα τροφοδότησαν το μίσος και καθάρωγραψαν ακόμα περισσότερο τις διαχωριστικές γραμμές. Η προαιώνια αντίθεση Ελλήνων- Τούρκων ενσαρκώθηκε μέσα από την εθνική περιπέτεια σε επίσημες απόψεις και σε μια δημόσια Ιστορία που τροφοδοτούσε τα πάθη και δυστυχώς, εξακολουθεί σε σημαντικό βαθμό να το κάνει.

Και ενώ η δημόσια Ιστορία Ελλήνων και Τούρκων διαιώνιζε την αρνητική εικόνα του άλλου, διέδιδε ανακρίβειες, αποσιωπούσε καταστάσεις και υπέθαλπε τα μίση, η λογοτεχνία και των δύο χωρών παρουσιάζει μια ποικίλη εικόνα του εθνικού "εχθρού", που κυμαίνεται σε όλο το δυνατό φάσμα, από θετική, ουδέτερη έως αρνητική, ανάλογα με τις ιδεολογικές τάσεις και τις εξελίξεις στην πολιτική σκηνή. (Μήλλας, 2005: 262).

Το στερεότυπο της προαιώνιας έχθρας Ελλήνων- Τούρκων μέσα από τα κόμικς

Στα τούρκικα σχολικά βιβλία μέχρι σήμερα (Χατζόπουλος, 2007), η εικόνα του Έλληνα, τα γεγονότα που πλαισιώνουν την Μικρασιατική καταστροφή και οι αιτίες στις οποίες αποδίδεται, εξακολουθούν να υπηρετούν -με λιγότερο όμως αιχμηρό τρόπο σε σχέση με το παρελθόν- τη ρητορική των παλαιότερων εκδόσεων, όπου οι Έλληνες, επιδεικνύοντας αχαριστία και έναν αχαρακτήριστο και αδικαιολόγητο επεκτατισμό, επέδειξαν ωμή βία στους τούρκικους πληθυσμούς και εντέλει συντρίφθηκαν, όπως και θα έπρεπε.

Σε αυτό το πνεύμα, στη γείτονα χώρα μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 90 συνίστατο και προτεινόταν ως βοηθητικό εκπαιδευτικό υλικό μια σειρά από κόμικς, που επικεντρώνονταν στη σύγχρονη τουρκική Ιστορία, στη σχεδιαστική γραμμή των Κλασικών Εικονογραφημένων, με ήρωα τον λοχαγό Τζεμάλⁱⁱ. Η παρουσίαση των Ελλήνων εδώ ήταν εναρμονισμένη με την επίσημη ιστορική εκδοχή, ως εισβολέων και καταπατητών των προγονικών εδαφών των Τούρκων (εικ. 1), οι οποίοι συμπεριφέρθηκαν με οίηση και σκαιότητα στον ντόπιο πληθυσμό, βιαιοπραγώντας σε ηλικιωμένους, ασχημονώντας σε νέες γυναίκες, κάνοντας επιθέσεις στις αρχές του τόπου και λεηλατώντας τα χωριά. Είναι προφανές ότι μια τέτοια παρουσίαση σε ένα ανάγνωσμα που ανήκει στη σφαίρα της edutainment, ενισχύει και υπογραμμίζει το αρνητικό φυλετικό στερεότυπο και κατ' επέκταση τις εθνικές διαφορές και έχθρες των δύο λαών.

Στην Ελλάδα, η άποψη για τα κόμικς ως προϊόντων της μαζικής κουλτούρας και της εύπεπτης ψυχαγωγίας, που κυριαρχούσε μέχρι πρότινος, ευθύνεται για τη μη αξιοποίησή τους ως εκπαιδευτικό υλικό. Τα μόνα κόμικς που έτυχαν μακροήμερης και γενικής αποδοχής ήταν τα Κλασικά Εικονογραφημένα, τα οποία εν πολλοίς, έστω και άτυπα, υποκαθιστούσαν τον σχολικό, ιστορικό λόγο. Τα παιδιά του Δημοτικού κατά τη δεκαετία 1952-1962 σημείωσαν τα υψηλότερα

νούμερα αναγνωστικότητα, όλων των εποχών στα Κλασσικά Εικονογραφημένα, αγγίζοντας το 90% και πάνω (Κάσσης Κ., 1998: 80).

Η ελληνική εκδοχή των Κλασσικών εικονογραφημένων (Φεγγερού, 2012: 271), με τον σαφή εθνικοφρονηματιστικό τους ρόλο, επικεντρωνόταν αποκλειστικά σε διασκευές των κλασσικών κειμένων της αρχαιότητας, στην αρχαιοελληνική μυθολογία, ή σε ένδοξες στιγμές του ιστορικού παρελθόντος, χαλκεύοντας το μύθο μιας αγαπημένης, ηρωικής πατρίδας. Σχεδόν στο σύνολο των έργων που αφορούν στην ελληνική επανάσταση του 1821 επαναλαμβάνονται, είτε στα προλογικά σημειώματα είτε στα κυρίως κείμενα, οι γνωστές ρητορείες περί αδάμαστου ελληνισμού,

«αναμασώνται ηθικοπλαστικού τύπου διδάγματα και επανέρχονται κλισέ εκφράσεις, απaráλλαχτα υμνητικά λογύδρια για την ανδρεία, τη γενναιότητα, την αποφασιστικότητα, την αφοσίωση, την ανιδιοτέλεια, την πίστη, το έθνος, την πατρίδα, την ορθοδοξία, την εθνεγερσία». (Κουκουλάς, 2016)ⁱⁱⁱ.

Έτσι οι Τούρκοι στα Κλασσικά, σε τεύχη που αναφέρονται στην επανάσταση του 21, παρουσιάζονται ως ένα άτακτο πλήθος βαρβάρων, που ληστεύουν και λεηλατούν. Χαρακτηριστικά στο τεύχος *Κολοκοτρώνης*^{iv}, διαβάζουμε για τους Τούρκους: «Πεζοί και καβαλάρηδες, βάρβαρο πλήθος τριάντα χιλιάδες και άλλες ως σαρανταπέντε, με εφόδια, μουλάρια και αλόγατα, γκαμήλες κι άλλα με λάφυρα βαρυφορτωμένα, που χαν πολλά στο δρόμο τους αρπάξει καίγοντας τα χωριά, ληστεύοντας τα σπίτια και ακόμα από τους θησαυρούς του Αλή Πασά» (σελ.8)

Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, ο ρεαλιστικός σχεδιαστικός κώδικας (Trabado-Cabado, 2012: 213) τα κορεσμένα χρώματα και οι καθαρές γραμμές συντείνουν στην αίσθηση της αδιαμεσολάβητης καταγραφής της πραγματικότητας, ενώ ο λανθάνων λόγος που τα διατρέχει είναι πολωτικός και στερεοτυπικός.

Οι πιο πρόσφατες τραυματικές στιγμές της Ιστορίας μας όμως, όπως αυτές γύρω από τα γεγονότα του 1922, δεν έγιναν αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε κόμικς, παρότι η λογοτεχνία και δη της γενιάς του 30 τα προσέγγισε ποικιλοτρόπως.

Διαπραγμάτευση του τραύματος και αποδόμηση των εθνικών στερεότυπων μέσα από τα κόμικς

Τα κόμικς που πραγματεύονται ιστορικά γεγονότα, συνήθως δίνουν έμφαση στην ηρωική πλευρά τους, με σκοπό την τόνωση του εθνικού φρονήματος και τη νομιμοποίηση των επιλογών του παρόντος. Άλλοτε όμως, κάποια κόμικς χρησιμοποιώντας αυτό που λέμε «τραυματική εικόνα» (Meek, 2010: 32-35) επιχειρούν να ερμηνεύσουν εθνικές ήττες ή συλλογικές τραυματικές περιπέτειες (π.χ. το Maus του Spiegelman)^v. Ο κομίστας Chris Ware (2007: xxii) υποστηρίζει ότι τα κόμικς είναι μια πιθανή μεταφορά για την ίδια τη μνήμη και την ανάμνηση, καθώς οι εικόνες εμφανίζονται αποσπασματικά σε τεμάχια, όπως ακριβώς και στις αναμνήσεις. Αυτός ο κατακερματισμός είναι προεξέχον χαρακτηριστικό της τραυματικής μνήμης. Συνυφαίνοντας εικόνες και λόγια σε μια αφήγηση που διακρίνεται από παύσεις και απουσίες, όπως στα κόμικς, αυτό από μόνο του συνιστά μίμηση της διαδικασίας της μνημονικής ανάκλησης (Ware, 2007: xxii). Η εικονιστική αποτύπωση του τραύματος σκοπεύει στο να ευαισθητοποιήσει ή να θορυβήσει τον αποδέκτη, γύρω από το πάσχον θύμα ή το συλλογικό υποκείμενο που εκπροσωπεί.

Τέτοιες περιπτώσεις γραφιστικής αναθεώρησης της κυρίαρχης ιστορικής εκδοχής, συνιστούν τα δύο κόμικς που θα μας απασχολήσουν: το Αίβαλί^{vi} και οι

Μικρές ζωές^{vii}. Καθώς το συγγραφικό υποκείμενο ορίζεται από συγκεκριμένες συνθήκες ύπαρξης (Caro, 1961: 19) μέσα στις οποίες σχηματίζεται και δημιουργεί, τα έργα θα εξετασθούν στο προοπτικό βάθος του ιστορικού τους συγκείμενου.

Φτάνοντας στο 2015, και καθώς αναπόφευκτα κάθε πολιτισμικό προϊόν επηρεάζεται από την επικαιρότητα, δημιουργείται στο σκηνικό της φόντο, απορροφά στοιχεία της και τα μετουσιώνει στον λανθάνοντα λόγο που το διατρέχει, αυτά τα δύο κόμικς που θέτουν ως άξονά τους την Μικρασιατική καταστροφή και δη την εμπειρία της προσφυγιάς, αφουγκράζονται και ανταποκρίνονται στις σύγχρονες ευαισθησίες και επιχειρούν την αποδόμηση των εθνικών αγκυλώσεων και την υπέρβαση των διαχωριστικών γραμμών που διχάζουν τους λαούς.

Η προσφυγική κρίση που σημαδεύει τραυματικά την εποχή μας διαμορφώνει το πλαίσιο των δημιουργών, οι οποίοι προκρίνουν το δρόμο της συμφιλίωσης και της αλληλοκατανόησης, υψώνοντας κραυγή ανθρωπιάς και έκκληση αλληλεγγύης.

Στο Αϊβαλί του Σολούπ συνυφαίνονται βιωματικές λογοτεχνικές αφηγήσεις και αναπλάθονται δημιουργικά. Η Ιστορία με τη λογοτεχνική πρώτη ύλη συναντώνται σε μια εικονιστική αφήγηση - πλαίσιο, με την προσθήκη μιας ακόμη ιστορούσας συνείδησης, αυτής του εικονογράφου - αφηγητή. Ο Σολούπ διηθεί τα γεγονότα αποστασιοποιημένα και συγκινησιακά ταυτόχρονα -λόγω της καταγωγικής του μνήμης και των καταβολών του από τον γενέθλιο τόπο των μακρινών προγόνων του- και δημιουργεί μια νέα συμπεριληπτική, αρθρωτή και σχεδόν ονειρική αφήγηση της Μικρασίας (Mackridge, 2003), όπου οι τραυματικές συλλογικές μνήμες διαποτίζονται από την ατομική εμπειρία και μαλακώνουν.

Ο δημιουργός, που το φαντασιακό του αποικείται από αφηγήσεις που προηγήθηκαν της ύπαρξής του, παρεμβαίνει στη διαδικασία κατασκευής της μεταμνήμης (Hirsch, 1996: 662) προσγειώνοντας και συγκειμενοποιώντας την στον παρόντα χρόνο^{viii}. Σκοπός του δεν είναι να ανασυστήσει το παρελθόν, αλλά να το πραγματευθεί με όρους της παρούσας επιτακτικής προτεραιότητας, αυτής της αποδοχής της διαφορετικότητας και της ανθρωπιστικής αλληλεγγύης.

Η Μικρασία και δη το Αϊβαλί, ως τόπος και ουτοπία μαζί, αλλά και η μοίρα των ανθρώπων που το έζησαν σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές, ευτυχισμένες και δυστυχισμένες, διασταυρώνονται και καλύπτουν τα κενά της ιστορικής αφήγησης, προσδίδοντας ένα νόημα ανθρωπινότερο από αυτό της επίσημης ρητορείας και εγγύτερο στις σημερινές μας προσλαμβάνουσες. Η γραφιστική του αφήγηση σε κρατά καθηλωμένο σε κάθε σελίδα, όπως συμβαίνει σε κάθε σημαντικό έργο (Said, 2001).

Σε επίπεδο ανάλυσης λόγου παρατηρούμε ότι ο λανθάνων, υποκείμενος λόγος που το διατρέχει, τοποθετεί το *Αϊβαλί* στην κατηγορία των καλλιτεχνικών εκείνων δημιουργιών που από τη μία υπηρετούν την ηθική της φροντίδας (Held, 2006), σύμφωνα με την οποία όλοι οι άνθρωποι είναι αλληλεξαρτώμενοι ηθικά και επιστημολογικά, και από την άλλη, προωθούν την εκπαίδευση και την κουλτούρα για την ειρήνη. Η θεσμοποιημένη γνώση καταγγέλλεται ευθέως για χάλκευση μύθων που δημιουργούν τεχνητές πολώσεις για τις ανάγκες διαμόρφωσης της επίσημης εθνικής «εαυτότητας», η οποία χτίζεται πάντα σε αντιδιαστολή με μια δαιμονοποιημένη ετερότητα. Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαιώνιση των παθών (σελ. 28-29, 35) και την υπονόμευση της ειρηνικής συμβίωσης των λαών στηλιτεύεται (εικ.2). Το ίδιο, καταγγέλλονται και οι λοιποί υποστηρικτικοί μηχανισμοί της κυρίαρχης ιστορικής ερμηνείας, όπως οι παρελάσεις. Εκπλήσσει δε, το εύγλωττο εφεύρημα της ομοιότητας του δασκάλου του Σολούπ με τον Κεμάλ, στο μίσος και την εμπάθεια που τους διέκρινε (σελ. 319-320).

Στο *Αϊβαλί* η Ιστορία φιλτράρεται μέσα από τη λογοτεχνία και δη την αυτοβιογραφική καταγραφή. Έτσι, παρουσιάζονται θραύσματα αφήγησης του Φώτη Κόντογλου από το *Αϊβαλί η πατρίδα μου*, όπου αποτυπώνονται ειρηνικές και ευτυχισμένες στιγμές του τόπου, σε αντιπαράβολή με αποσπάσματα του Ηλία Βενέζη από το *Νούμερο 31328*, σχετικά με τη σύλληψή του και τις πρώτες μέρες της κράτησής του. Επίσης περιλαμβάνεται απόσπασμα από το *Μικρασία Χαίρε* – από όπου προέρχεται η αφήγηση της αδελφής του Ηλία, Αγάπης Βενέζη- Μολυβιάτη και η δική της εκδοχή των γεγονότων, με τη η γνωριμία της με τον Τούρκο αξιωματικό, που φρόντισε την ίδια και την οικογένειά τους με πραγματική αγάπη και μεγαλοψυχία. Τέλος, παρατίθεται απόσπασμα από *Τα παιδιά του πολέμου* του Αχμέτ Γιουρουλμάζ, όπου καταγράφεται ανάγλυφα η νοσταλγία των ανταλλαγμένων Τουρκοκρητικών, πάντα κατά την περίοδο της Μεγάλης καταστροφής του 1922, μέσα από την ερωτική ιστορία του Χασανάκη και της κυρίας Μαριγώς. Εδώ, η σφοδρότητα των εξελίξεων και το ασυμβίβαστο των θρησκειών τους, τούς επέβαλε έναν αναπόφευκτο, σπαρακτικό χωρισμό. Μέσα από τη συμπαράθεση αυτών των κειμένων ο Σολούπ επιδιώκει τον αλληλοφωτισμό τους και την εξισορρόπηση των εντυπώσεων, αναδεικνύοντας την κοινή μοίρα και τον πόνο των ξεριζωμένων, αλλά και τη βάσιμη προοπτική γεφύρωσης των αντιθέσεων, αλληλοκατανόησης και αποδοχής. Δεν προσπαθεί -όπως το δηλώνει και στο καταληκτικό κείμενό του- να «ερμηνεύσει» τους συγγραφείς, αλλά μας καταθέτει μια υποκειμενική αναγνωστική εμπειρία των δικών του εντυπώσεων από την ανάγνωση των αποσπασμάτων των συγγραφέων, τοποθετημένη μέσα σε μια ιστορία πλαίσιο, της προσωπικής του σύγχρονης περιδιάβασης στα πολύπαθα εδάφη του ιστορικού δράματος. Έτσι, αναβιώνει με τη φαντασία του την εποχή, συνομιλεί νοερά με τους ήρωές της και ανταλλάσσει απόψεις με σύγχρονους ταξιδευτές, υφαίνοντας σταδιακά ένα ισχυρό μήνυμα διεθνισμού και αδελφοσύνης.

Η συνάντησή του με τον απόγονο εκτοπισμένων Τουρκοκρητικών, τον Μεχμέτ και την οικογένειά του, τον βοηθά να συνειδητοποιήσει τις στρεβλώσεις της Ιστορίας, την κατασκευασσιμότητα των στερεότυπων, αλλά και τις σκοπιμότητες που υποκινούν και συντηρούν όλα τα παραπάνω. Μια καθησυχαστική, γλυκιά συμφιλιωτική μουσική μοιάζει να «ακούγεται» στο τέλος, στην παραδοχή ότι για ‘όλα φταίει ο πόλεμος’ και ότι τα συμφέροντα εντέλει προκαλούν διχόνοια στους λαούς και χωρίζουν τους ‘απλούς ανθρώπους’ (σελ. 249) που ονειρεύονται να ξαναβρεθούν, οι οποίοι υπό άλλες συνθήκες θα μπορούσαν να ‘συμβιώνουν αγαπημένοι’. Η Ανατολή δε, φέρεται ως ο καταλυτικός παράγοντας που ‘ευλογεί’ (σελ. 69) και ενσταλάζει την ειρηνική κοσμοθεωρία της.

Η ιδιαιτερότητα της γλώσσας των κόμικς και η εικονογραφική δεξιοτεχνία του Σολούπ μετατρέπουν το graphic novel σε μια πολύσημη αισθητική εμπειρία, που απαιτεί από τον αναγνώστη ενεργό εμπλοκή και εγρήγορση για την αποκωδικοποίηση των συμβόλων και την ανάδειξη των πολύπλευρων νοημάτων. Ας παρατηρήσουμε δειγματοληπτικά ορισμένα σημεία. Το μεγεθυμένο χέρι του στρατιωτικού (142) που ετοιμάζεται να αρπάξει τον νεαρό Ηλία Βενέζη και να τον οδηγήσει στο θάνατο, μεταφέρει emphaticά το αίσθημα της μηδαμινότητας αλλά και του φόβου, η φρίκη του ξεριζωμού αποτυπώνεται με το δι-εικονικό δάνειο σύμβολο της Κραυγής του Μουνχ (σελ. 377), η σβάστικα με τον homo universalis (σελ. 388) συνοψίζουν στην παράδοξη συνάντησή τους (εικ. 3) το δίπολο της ανθρώπινης εμπειρίας και Ιστορίας, ενώ η αφαιρετικά δοσμένη σύγκρουση των αντιπάλων, μέσα από την αντίθεση άσπρης- μαύρης φιγούρας (σελ. 384) εξουδετερώνεται από το φιλειρηνικό μήνυμα που συμπληρώνει την εικόνα. Ο γλάρος του εξώφυλλου- και του Αιγαίου-, γίνεται επαναλαμβανόμενο μοτίβο που ακολουθεί τις περιπέτειες των ηρώων και γίνεται

μάρτυρας της ζωής τους, αντιδρώντας στα τεκταινόμενα με μοναδική εκφραστικότητα (σελ. 102, 168, 220, 394), ενώ μεταλλάσσεται σε γεράκι όταν παρακολουθεί σκηνές βίας σε βάρος των Τουρκοκρητικών (σελ. 254) ή κατά την οριστική εγκατάλειψη της Σμύρνης από το ελληνικό στοιχείο (σελ. 349). Ο δισέλιδος διηγητικός καμβάς (σελ. 386-387) στον οποίο συγκεντρώνονται σε μια και μόνη σύνθεση σύμβολα και αναφορές της παγκόσμιας Ιστορίας της ανθρώπινης κτηνωδίας και βαρβαρότητας (Αουσβιτς, Γκουαντάναμο, τρομοκρατία, ακρωτηριασμένα κορμιά) σε συνδυασμό με τα αντιφατικά σλόγκαν που επιχειρούν τη ηθική νομιμοποίησή τους (Arbeit macht frei/ honor bound to defend freedom) δημιουργεί μια ειρωνική αντίστιξη που σοκάρει. Το σκηνικό δε, ενισχύεται από το διάλογο που λαμβάνει χώρα στο βάθος ανάμεσα στον Σολούπ και το Μεχμέτ, μέσα από τον οποίο καταγγέλλεται η εθελουφλία των λαών, η απουσία αυτογνωσίας και η τάση ενοχοποίησης των άλλων για όλα τα λάθη.

Η ένθεση φωτογραφικών ντοκουμέντων (σελ. 78, 360-361, 428-440) είναι ένα επιπλέον προτέρημα του έργου, το οποίο προσδίδει στην αφήγηση αξιοπιστία και αυθεντικότητα. Οι φωτογραφίες λειτουργούν ως υλικοί δεσμοί με το παρελθόν και ενώνουν τη μνήμη με τη μεταμνήμη (Hirsh, 1992), καθώς γίνονται τα ίχνη που καταγράφουν τη ζωή και διαμεσολαβούν την εμπειρία, επιτρέποντας στη φαντασία να συμπληρώσει τα κενά της αφήγησης.

Εν ολίγοις θα υποστηρίζαμε ότι το *Αϊβαλί* είναι in tandem μια ηχηρή καταγγελία ενάντια στον παραλογισμό των πολιτικο-οικονομικών συμφερόντων και ένας «ύμνος» στην ανθρωπιά καθώς εκπέμπει το μήνυμα:

«Αμφότεροι, εμείς και αυτοί (οποιοιδήποτε είμαστε, οπουδήποτε είμαστε) είμαστε πάντα τοποθετημένοι στην ίδια εικονική γεωγραφία. Δεν υπάρχει τίποτε εκτός αυτής. Δεν υπάρχει τίποτα έξω από το νοερό διάνυσμά της» (McKenzie, 2002: 316).

Οι *Μικρές ζωές* των Θοδωρή Παπαδόπουλου και Φώτη Παπαστεφάνου εκκινεί εξίσου από βιωματική αφετηρία. Και οι δύο είχαν προγόνους που εκτοπίστηκαν, την ταραγμένη εποχή γύρω από την Μικρασιατική Καταστροφή στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Το σχέδιο του graphic novel σε τόνους του γκριζου μεταφέρει το επιδιωκόμενο κλίμα της δυσοίωνης, μουντής και στενόχωρης συνθήκης του ξεριζωμού, την κατήφεια και τη βουβή μελαγχολία των προσφύγων, ενώ η απουσία έμφασης στις σχεδιαστικές λεπτομέρειες, μετατρέπει τους χαρακτήρες σε αντιπροσωπευτικούς τύπους και αποσπά τη συγκεκριμένη εμπειρία και την αναγάγει στη σφαίρα του καθολικού. Η ιστορία αναφέρεται στη μοίρα των εκτοπισμένων Ελλήνων του Πόντου, που ξεκινά τον Αύγουστο του 1923. Αρχικά βλέπουμε εικόνες οικογενειών που ξεριζώνονται υπό καθεστώς τρόμου και αγωνίας και συμμαζεύουν τα απαραίτητα για το ταξίδι στο άγνωστο. Μοναδική παρουσία των Τούρκων, το απρόσωπο στρατιωτικό άγημα που επιστατεί στους δρόμους, με τη βία των συνθηκών να αποδίδεται υπαινικτικά στη λεπτομέρεια του ποδιού που κλωτσάει ένα αδέσποτο σκυλί και στην εστίαση τα όπλα των στρατιωτών. Το πέρασμα του карабиού της προσφυγιάς από την Πόλη, διαχρονικό σύμβολο του Ελληνισμού και φανταστική γέφυρα με τη μητέρα Ελλάδα, τους ξυπνά τον πόνο και τους σπρώχνει σε ένα χορό χαρμολύπης. Η απορριπτική υποδοχή των προσφύγων από τους ντόπιους Κερκυραίους, που τους αντιμετώπισαν ως Τουρκόσπορους αλλά και η βαθιά ανθρώπινη αγκαλιά που άνοιξε η Κερκυραία Κοντέσσα θυμίζουν εξίσου στον αναγνώστη σύγχρονες αντιφατικές παραστάσεις. Τέλος, ο δεύτερος εκπατρισμός τους υπό τις επιταγές του ελληνικού κράτους για τη Θράκη, αποδίδεται με το μακρινό πλάνο που κλείνει την αφήγηση (εικ. 4). Η επιλογή αυτή υποβάλει την αίσθηση του

ατελείωτου, εξουθενωτικού ταξιδιού, της ερήμωσης αλλά και της απαντοχής και της καρτερίας ως του μοναδικού όπλου ψυχικής αντίστασης των προσφύγων στο δράμα τους. Η χαμηλόφωνη αποτύπωση του δράματος της προσφυγιάς, η απουσία κορυφώσεων στην καμπύλη της αφήγησης, η επαναλαμβανόμενη συνθήκη του εκπατρισμού, η στωικότητα στην αποδοχή της και η ανοικτότητα του τέλους της ιστορίας, μιας ιστορίας που δεν ολοκληρώνεται στο σημείο που σταματά, ενισχύει την συμ-πάθεια, υπομιμνήσκοντας την κοινή ανθρώπινη μοίρα και δίνοντας έμμεσα μαθήματα ανθρωπιάς.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε το συμφραστικό πλαίσιο δημιουργίας των κόμικς αποτελεί καταλυτικό παράγοντα του λανθάνοντα λόγου που τα διατρέχει και του ιδεολογικού προσδιορισμού τους.

Έτσι, στο τούρκικο κόμικς *Λοχαγός Τζεμάλ*, στο πλαίσιο της επίσημης ιστορικής ερμηνείας και με σκοπό τη διδακτική αξιοποίησή του, οι Έλληνες στα γεγονότα του '22 παρουσιάζονται ως εισβολείς και καταπατητές των προγονικών εδαφών των Τούρκων, οι οποίοι συμπεριφέρθηκαν με σκαιότητα στον ντόπιο πληθυσμό, βιαιοπραγώντας και ασχημονώντας σε βάρος του ντόπιου πληθυσμού. Παρομοίως και οι Τούρκοι των Κλασικών Εικονογραφημένων στην περίοδο της Ελληνικής επανάστασης παρουσιάζονται το ίδιο υποτιμητικά και αρνητικά.

Στο *Αίβαλί* και στις *Μικρές ζωές* αντιθέτως, κοινό τους χαρακτηριστικό είναι η μετατόπιση του κέντρου βάρους από τα πολεμικά γεγονότα στις προσωπικές αναμνήσεις, επιλέγοντας μια πιο διαλλακτική εκδοχή του παρελθόντος. Ο πόνος ως οικουμενικό βίωμα, αμβλύνει τις αιχμές και γίνεται διάυλος αλληλοκατανόησης και αποδοχής του άλλου.

Στα έργα αυτά επιχειρείται η υπέρβαση του ελέγχου της συλλογικής μνήμης μέσα από μια συμφιλιοτική ανάγνωση των τραγικών γεγονότων του '22, απαλλαγμένη από εμπάθειες και μονομέρεια. Στην ουσία τα δύο αυτά κόμικς ακολουθούν τη συμβουλή του Χάμπερμας, για επαναδόμηση της εθνικής ταυτότητας μέσα από την ενδοσκόπηση και την αυτογνωσία (Μήλλας, 1005: 327).

Συμβάλλουν δε, στην εδραίωση μιας κουλτούρας ειρήνης ως συστατικού της συλλογικής ταυτότητας, αποδομώντας αρνητικά εθνικά στερεότυπα που διαιωνίζονται στη βάση αλλοτινών συγκρουσιακών συνθηκών και αναγνωρίζοντας τη συνθετότητα της ατομικής και εθνικής ταυτότητας, ως προϋπόθεση βελτίωσης διαφυλετικών σχέσεων και προώθησης της προοπτικής της συμφιλίωσης. (Korostelina, 2013).

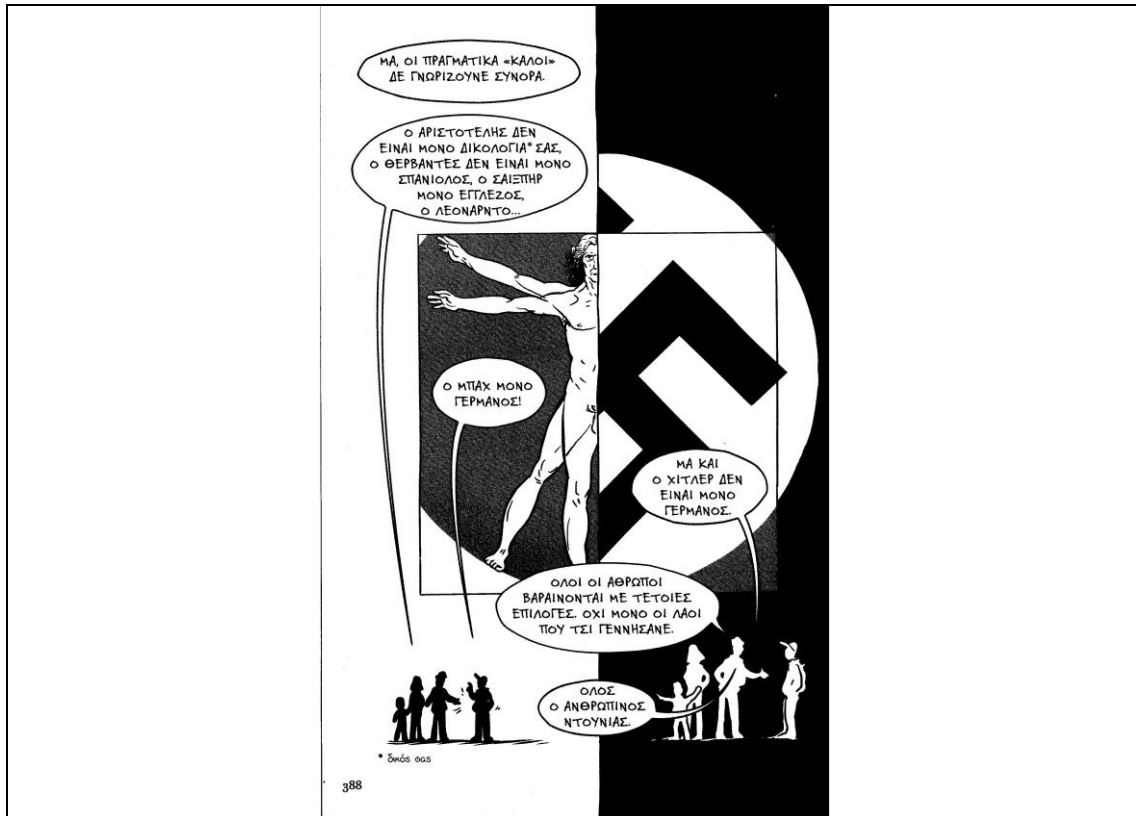
Πίνακας εικόνων

Εικ. 1: Η άφιξη των Ελλήνων στη Μικρά Ασία

Εικ. 2: Το σχολείο κατασκευάζει εθνικούς εχθρούς.

Εικ. 3: Η συνύπαρξη και οικουμενική διάχυση του καλού και του κακού.

Εικ. 4: Ο τελευταίος εκπατρισμός και ο βουβός πόνος.

Βιβλιογραφία

Adorno, T. W. 1990 Negative Dialectics. Trans. E.B. Ashton. London: Routledge.

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*, London: Verso.
- Bakhtin, M.M. (1981). The dialogic imagination. Edited by. Michael Holquist. Translated by. Caryl Emerson and Michael Holquist, Austin: University of Texas Press.
- Benjamin, W. (1940/ 2003). Paralipomena to “On the concept of History”, Vol. 4 of Walter Benjamin: Selected Writings (trans. Edmund Jephcott et al- edited by Howard Eiland and Michael W. Jennings), Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bolgar, R.R., (ed.) (1976). *Classical Influences on European Culture A.D.1500-1700*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 67-80.
- Bozatzis, N. (1999). Greek National Identity in talk: the rhetorical articulation of an ideological dilemma, Lancaster University. Psychology Department. Thesis. March 1999.
- Carr, E. (1961). *What Is History?* London: Palgrave Macmillan.
- Chapman, J., Hoyles, A., Kerr, A., & Sherif, A. (2015) *Comics and the world wars: A cultural record*. New York: Palgrave Macmillan.
- Chute, H. (2010). *Graphic Women. Life narrative and contemporary comics*. New York: Columbia University Press.
- Collingwood, R. (1946) *The Idea of History*, Oxford: Oxford University Press.
- Eisner, W. (1996). *Graphic Storytelling and Visual Narrative*. Tamarac, Florida: Poorhouse.
- Held, V. (2006). *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global*. USA: Oxford University
- Hight, G. (1985). *The classical tradition: Greek and roman influences on Western literature*, (N.Y. and Oxford, 1949).
- Hirsch, M. (1992). “Family Pictures: *Maus*, Mourning, and Post-Memory.” *Discourse* 15.2 (Winter 1992): 3-29.
- Hirsch, M. (1996). Past Lives: Postmemories in Exile, *Poetics Today* Vol. 17, No. 4, Creativity and Exile: European/American Perspectives II (Winter, 1996), pp. 659-686.
- Hirschon, R.(2003). Unmixing peoples in the Aegean region, στο *Crossing the Aegean.An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey* (Studies in forced migration vol. 12), New York- Oxford: Beghahn Books, pp. 3-12.
- <http://www.efsyn.gr/arthro/komiks-me-foystaneles-kariofilia-kai-tsaroyhia>
- Jakobson, R., "Linguistics and Poetics", στο Sebeok, T. (ed). *Style in Language*, Cambridge, MA: M.I.T. Press, 1960, pp. 350-377
- Jusdanis, G.(1991). *Belated Modernity and Aesthetic Culture: The Making of a National Literature*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kitromilides, P. M. (1985). The Last Battle of the Ancients and Moderns: Ancient Greece and Modern Europe in the Neohellenic Revival, *Modern Greek Studies Yearbook 1*, pp. 79-91(80-81)/
- Korostelina, K. V. (2013). *History education in the formation of social identity: Toward a culture of peace*. Palgrave. McMillan.
- Lanser Sniader, S., (1992). *Fiction of Authority. Women writers and Narrative Voice*, Cornell University Press, Ithaca, pp.4-18.
- Mackridge, P. (2003). The Myth of Asia Minor in Greek Fiction, στο Hirschon R. (ed.).(2003). *Crossing the Aegean.An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey* (Studies in forced migration vol. 12). New York- Oxford: Beghahn Books, pp. 235-246.

- McComiskey, B. (2000). *Teaching composition as a social process*. Logan, Utah: Utah State University Press.
- McKenzie, W. (2002). The Power of Multiplicity and the Multiplicity of Power, στο Geert Lovink (ed.) *Uncanny Networks: Dialogues with the Virtual Intelligentsia*, Cambridge, MA: MIT Press, pp. 314-325.
- Meek, A. (2010). *Trauma and Media. Theories, Histories and Images*. New York and London: Routledge: 32-35.
- Misztal, B. (2003b) "Theories of Social Remembering", στο L. Ray, ed., *Theorizing Society* (Maidenhead, and Philadelphia, Open University Press.
- Misztal, B. (2003). "Durkheim on Collective Memory," *Journal of Classical Sociology* 3 (2003): 123-143.
- Paymans, H. (1976) 'Propagandistic aspects of modern comic-books', *Gazette International Journal for Mass Communication Studies*, 22, 4, 26-42.
- Press.
- Said, E. (2001). "Homage to Joe Sacco." In Joe Sacco, *Palestine*, Seattle: Fantagraphics, pp. i-v.
- Trabado-Cabado, J. M. (2012, Enero-Junio). Monografía. Identidad y Representación en el discurso autobiográfico. *Rilce. Revista Filología Hispanica*, 28(1), 223-256.
- Ware, C. (2007). "Introduction" In Chris Ware (ed). *Best American Comics 2007*, pp. xiii-xxiv. Boston: Houghton Mifflin.
- White, H. (1974). The Historical Text as Literary Artifact, *Clio*, 3: 277-303.
- White, H. (1978). *Tropics on Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Zelizer, B. (1995). "Reading the Past Against the Grain: The Shape of Memory Studies" *Critical Studies in Mass Communication*, n2, June 1995, pp. 214-239.
- Αθανασιάδης, Χ. (2015). Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και Σχολική ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Κάρτλετς, Πωλ. (2002). Οι Έλληνες. Εικόνες του εαυτού και των άλλων. (μτφρ. Μπουρλάκης Άρηε- επιμ. Κουβίδης Δήμος). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 27-39.
- Κάσσης, Κ. (1998). *Ελληνική Παραλογοτεχνία και Κόμικς, (1598- 1998)*, Αθήνα: Ιχώρ, Α.Α.Α.Ε.Α.Σ.
- Μήλλας, Η. (2005, γ' έκδοση). *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά βιβλία. Ιστοριογραφία. Λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τσουκαλάς, Κ. (1983). *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα: Εστία.
- Φεγγερού, Π. (2012). *Τα Κλασσικά Εικονογραφημένα και το ιστορικό μυθιστόρημα για παιδιά*, Διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Φραγκουδάκη, Α.- Δραγώνα, Θ. (επιμ.) (1997). «Τι είναι' η πατρίδα μας;». *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Χαραλαμπίδου, Ν. Ο λόγος της ιστορίας και ο λόγος της λογοτεχνίας: δομές αναπαράστασης της ιστορίας στην Ορθοκωστά του Θανάση Βαλτινού και στην πεζογραφία του εμφυλίου. Σε *Ιστορική πραγματικότητα και Νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*. Επιστημονικό Συμπόσιο. 7 και 8 Απριλίου 1995. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας. Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη, σσ. 249-277.
- Χατζόπουλος, Α. (2007). . Σχολικά βιβλία ιστορίας Ελλάδας- Τουρκία: μια επίκαιρη συγκριτική θεώρηση με έμφαση στα θέματα ελληνοτουρκικού ενδιαφέροντος.

Πρακτικά 2^{ου} Εκπαιδευτικού Συνεδρίου: Γλώσσα Σκέψη και Πράξη στην εκπαίδευση, Ιωάννινα 2007.

Έργα

- Spiegelman A. (1996). *The Complete Maus*, 2 vols. New York.
- Yuzbasi Cemil. Colak Kahraman,. Yazan ve Cizan: Orhan- Erhan Dundar. Istiklal Fedaisi
- Παπαδόπουλος, Θ. (σενάριο)- Παπαστεφάνου, Φ. (σχέδιο) *Μικρές Ζωές*, Αθήνα: Ένατη Διάσταση.
- Ρώτας, Β. (σενάριο)- Γραμματόπουλος, Κ. (εικ.). *Κολοκοτρώνης. Κλασσικά Εικονογραφημένα*, no 1049. Αθήνα: Ατλαντίς.
- Σολούπ. (2014). *Αίβαλί*. Αθήνα: Κέδρος.

ⁱΝτοκουμέντα, όπως η αναφορά του R. Keith Kane, βοηθού διευθυντή του αμερικάνικου γραφείου γεγονότων και στοιχείων προς τον ανώτερό του, Archibald MacLeish, στις 23 Μαρτίου 1942, αποδεικνύουν ότι τα κόμικς θεωρούντο ιδανικό μέσο μετάδοσης πολεμικών ειδήσεων στο πλατύ κοινό, εξ ου και θα έπρεπε να αυξηθεί η ποσόστωση των κόμικς που αναφέρονται στον πόλεμο. Memorandum from R. Keith Kane, Assistant Director of the US Office of Facts and Figures, to Archibald MacLeish, Director of the US Office of Facts and Figures, 23 March 1942, Microfilm Division, Library of Congress.

ⁱⁱ Yuzbasi Cemil. Colak Kahraman,. Yazan ve Cizan: Orhan- Erhan Dundar. Istiklal Fedaisi

ⁱⁱⁱ <http://www.efsyn.gr/arthro/komiks-me-foystaneles-kariofilia-kai-tsaroyhia>

^{iv} Ρώτας, Β. (σενάριο)- Γραμματόπουλος, Κ. (εικ.). *Κολοκοτρώνης. Κλασσικά Εικονογραφημένα*, no 1049. Αθήνα: Ατλαντίς.

^v Spiegelman A. (1996). *The Complete Maus*, 2 vols. New York

^{vi} Σολούπ. (2014) *Αίβαλί*. Αθήνα: Κέδρος.

^{vii} Παπαδόπουλος, Θ. (σενάριο)- Παπαστεφάνου, Φ. (σχέδιο) *Μικρές Ζωές*, Αθήνα: Ένατη Διάσταση.

^{viii} Η μεταμνήμη είναι ένας όρος που εισήχθη από την Marianne Hirsch, και αναφέρεται στις κληρονομημένες μνήμες των παιδιών των επιζήσαντων του Ολοκαυτώματος, αλλά για τις ανάγκες της συγκεκριμένης ανάλυσης, θα διευρύνουμε την εφαρμογή του όρου ώστε να συμπεριλάβει συνολικά τις μνήμες τραυματικών γεγονότων. Υποστηρίζεται ότι υπάρχει ένα αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στις πραγματικές εμπειρίες και στις ζωές των απογόνων που τις μεταφέρουν, κυρίως εξαιτίας της αδυναμίας συγκειμενοποίησής τους στον ιστορικό τους χρόνο. Έτσι η μεταμνήμη αφορά όχι στην ανάκληση του παρελθόντος, αλλά στη φαντασιακή κατασκευή του και τη δημιουργική παρέμβαση των επόμενων γενεών.